

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДОВІРЧОГО УПРАВІТЕЛЯ ЗА ДОГОВОРОМ ДОВІРЧОГО УПРАВЛІННЯ МАЙНОМ

Постановка проблеми. В умовах активного розвитку підприємницьких відносин і створення для власників ширших можливостей розпорядження майном учасники цивільного обігу все частіше звертаються до договору довірчого управління майном. Особливої актуальності сьогодні набуває питання про відповідальність за договором довірчого управління майном, оскільки передача майна в довірче управління пов'язана з певним ризиком. До того ж новизна цієї договірної конструкції породжує низку проблем, пов'язаних із тлумаченням норм про довірче управління й недосконалістю змісту деяких норм, що стосуються, зокрема, критеріїв настання відповідальності управителя, форм його відповідальності перед установником управління та вигодонабувачем тощо.

Стан дослідження. Проблемі довірчого управління майном присвячені дослідження українських і російських авторів І.В. Венедіктова, Ю.В. Курпас, Р.А. Майданика, Л.Ю. Міхєєвої, Д.В. Петеліна, проте донині не робилося спроб пошуку методологічних засад вдосконалення правового регулювання відповідальності довірчого управителя за договором довірчого управління майном за допомогою порівняльного аналізу законодавства України із законодавствами сусідніх країн – Республіки Молдова та Російської Федерації. Враховуючи ту обставину, що порівняльні методики дослідження є ефективними інструментами розкриття й нетрадиційного переломлення наукової проблематики, видається доцільним простежити, як на схожих правових підвалинах, що є результатом спільного минулого, згадані країни вибудовують більш чи менш досконалу систему регулювання відносин, що виникають із договору довірчого управління майном.

Мета й завдання дослідження. Метою дослідження, враховуючи вищевикладене, є виявлення теоретичних і практичних проблем, що виникають під час розгляду питання про відповідальність за договором довірчого управління, та пошук можливих шляхів їх вирішення за допомогою аналізу й зіставлення законодавства України, Республіки Молдова і Російської Федерації.

Виклад основних положень. Розглядаючи питання про відповідальність сторін у договорі довірчого управління майном, можна виокремити дві схеми відповідальності – між учасниками договору (у внутрішніх відносинах) та у відносинах із третіми особами (у так званих зовнішніх відносинах) [1, с. 20].

Першочергового значення у внутрішніх відносинах учасників зобов'язання, що виникає з договору довірчого управління майном, набуває відповідальність довірчого управителя перед установником управління та вигодонабувачем.

Положеннями українського й російського законодавств передбачено, що критерієм настання відповідальності довірчого управителя є не прояв ним належної турботливості щодо інтересів установника управління або вигодонабувача (ч. 1 ст. 1043 ЦК України, ч. 1 ст. 1022 ЦК РФ). У законодавстві Республіки Молдова ви-

користується дещо інше формулювання – «старанність, що проявляється у власних угодах» (ч. 2 ст. 1056 ЦК РМ).

Прояв «належної турботливості» (необхідної старанності) щодо інтересів установника управління (вигодонабувача) є основним аспектом належного виконання довірчим управителем своїх повноважень [2, с. 917]. Відсутність у процесі довірчого управління належної турботливості (старанності, що проявляється у власних угодах) розглядається як порушення основного обов'язку довірчого управителя – управління майном на користь установника управління (вигодонабувача), оскільки згідно з ч. 2 ст. 602 ЦК РМ, ст. 610 ЦК України, ч. 1 ст. 393 ЦК РФ порушенням зобов'язання є, зокрема, неналежне виконання. Таким чином, не прояв довірчим управителем необхідної старанності щодо інтересів установника управління або вигодонабувача, як це визначено у ч. 2 ст. 1056 ЦК РМ, ч. 1 ст. 1043 ЦК України, ч. 1 ст. 1022 ЦК РФ, є підставою для понесення відповідальності довірчим управителем.

Як зазначається в юридичній літературі, традиційно підставою цивільно-правової відповідальності визнається правопорушення [3, с. 57]. При цьому під цивільним правопорушенням прийнято розуміти невідповідні закону дії або бездіяльність, які іноді об'єднуються одним терміном – «протиправна поведінка» [4, с. 417; 5, с. 325].

Коли йдеться про договірну відповідальність, на думку дослідників, навряд чи доцільно акцентувати увагу на протиправності дій боржника як на обов'язковій ознаці порушення, що має наслідком притягнення до цивільно-правової відповідальності. Достатньо сказати, що будь-яке невиконання або неналежне виконання договору є а priori порушенням правових норм [2, с. 917]. Це постає із правила, закріпленого ст. 309 ЦК РФ, ст. 526 ЦК України, ст. 572 ЦК РМ, згідно з яким зобов'язання повинні виконуватися належним чином відповідно до умов зобов'язання та вимог закону, інших правових актів, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно пред'являються. Крім того, умова про протиправність стосується не дій (бездіяльності) боржника, а самого порушення суб'єктивних цивільних прав кредитора в зобов'язанні. Таким чином, підставою відповідальності боржника в договірному зобов'язанні є протиправне порушення суб'єктивних прав кредитора, що виражається в невиконанні або неналежному виконанні боржником даного зобов'язання [2, с. 918; 6, с. 74].

Сутність зобов'язання, що виникає з договору довірчого управління, полягає у здійсненні довірчим управителем управління переданим йому майном на користь установника управління або вигодонабувача. Отже, не прояв довірчим управителем належної турботливості щодо інтересів установника управління (вигодонабувача) є неналежним виконанням довірчим управителем своїх зобов'язань за договором довірчого управління, тобто правопорушенням, що визнається за підставу відповідальності довірчого управителя [7, с. 19].

Як зазначає В.В. Вітрянський, специфіка довірчого управління майном якраз і полягає в тому, що тут оцінювати дії довірчого управителя завжди необхідно крізь призму інтересів вигодонабувача або установника довірчого управління: недотримання інтересів вказаних осіб (не прояв належної турботливості щодо їх інтересів) слід кваліфікувати як неналежне виконання зобов'язань, що має наслідком притягнення довірчого управителя до встановленої відповідальності [2, с. 918].

У цьому випадку до довірчого управителя застосовується відповідальність у формі відшкодування збитків (ч. 2 ст. 1056 ЦК РМ, ч. 1 ст. 1043 ЦК України, ч. 1 ст. 1022 ЦК РФ). При цьому законодавствами України та Республіки Молдова встановлено загальне правило, згідно з яким установник управління має право на повне відшкодування збитків, тобто відшкодуванню підлягають втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права, а також упущена вигода (ч. 2 ст. 14 ЦК РМ, ч. 2 ст. 22 ЦК України).

Із положень ч. 2 ст. 15 ЦК РФ постає, що відповідальність довірчого управителя перед установником управління носить обмежений характер, оскільки на управителя покладається обов'язок у разі непрямого належної турботливості щодо інтересів установника управління відшкодувати йому збитки, заподіяні втратою або пошкодженням майна, з урахуванням його природного зносу, а також упущену вигоду. При цьому не йдеться про витрати, які особа, чиє право порушене, зробила або мусить зробити для відновлення порушеного права. За зауваженням В.В. Вітрянського, у даному випадку знайшли реалізацію положення, передбачені ч. 1 ст. 400 та ч. 1 ст. 15 ЦК РФ, згідно з якими за окремими видами зобов'язань і за зобов'язаннями, пов'язаними з певним родом діяльності, законом може бути обмежене право на повне відшкодування збитків (обмежена відповідальність) або передбачено відшкодування збитків у меншому обсязі [2, с. 918].

Положеннями українського та російського законодавств закріплюється відповідальність довірчого управителя й перед вигодонабувачем. Останньому довірчий управитель, у разі порушення свого зобов'язання, зобов'язаний відшкодувати упущену вигоду. Такий підхід уявляється цілком виправданим, оскільки вигодонабувач є третьою особою, на користь якої укладається договір довірчого управління. Відповідно, у разі порушення своїх інтересів він має право на певну компенсацію.

Слід зазначити, що в юридичній літературі «належна турботливість» – критерій притягнення управителя до відповідальності – піддається критиці, оскільки допускає різні тлумачення [8, с. 77; 9, с. 120-121; 10, с. 9]. Такого роду критика уявляється цілком обґрунтованою. Як зазначає російський цивіліст В.В. Залеський, цілком допустимо введення деякого відправного пункту для того, щоб визначити, яким у кожному конкретному випадку має бути критерій належної поведінки управителя. Приклад тому дає англо-американське право. Там розроблене поняття «обов'язку виявляти всебічну турботу про інтереси бенефіціарія» (duty of loyalty). На додаток до такого обов'язку існує також обов'язок належної турботи про майно (duty of care). У результаті довірчий власник, що допустив порушення duty of loyalty, несе жорстку відповідальність на певних підставах [11, с. 558].

Для вирішення проблеми тлумачення поняття «належна турботливість» допустимо звернутися до досвіду країн англо-американського права. Класична конструкція трасту передбачає, що довірчий власник зобов'язаний проявляти необхідний ступінь турботливості. Іншими словами, довірчий власник повинен проявляти обачливість середньої ділової людини, яку вона проявляє під час ведення власних справ. У США вказаний обов'язок довірчого власника закріплюється у вигляді «правила розсудливої людини» (prudent man rule), розробленого світовою практикою шляхом узагальнення

досвіду й судової практики управління довірчою власністю. Загальновизнаними елементами цього правила і є згадані раніше фідучіарні обов'язки *duty of loyalty* та *duty of care*. Для визначення того, чи діє довірчий власник із належною турботливістю, використовується таке розуміння цього обов'язку, розроблене практикою: діяти, як передбачлива особа, здійснювати управління майном із таким само ступенем обережності, як під час ведення власних справ [9, с. 119-120].

У пошуках критерію оцінки категорії «належної турботливості» Л.Ю. Міхеева доходить, практично, аналогічного висновку: управитель зобов'язаний дотримуватися такого ступеня розумності у своїх діях, якого дотримувався б сам власник [8, с. 77]. Деякі дослідники піддають таку позицію критиці, аргументуючи це тим, що «сумлінність і розумність дій власника, який не володіє знаннями із професійного управління, відрізняється від сумлінності й розумності управителя, що володіє професійними знаннями. Саме вищий ступінь розумності в діях управителя є підставою для передачі йому майна в управління. Якщо ж довірчий управитель буде зобов'язаний дотримуватися міри розумності самого власника, таке управління втрачає своє значення» [9, с. 120-121]. Проте, як здається, у даному випадку більш логічно було б припустити, що управитель повинен діяти не з розумністю власника конкретного майна, переданого в управління, а так, як би діяв розумний власник, що володіє належними професійними знаннями з управління конкретним видом майна. Іншими словами, довірчий управитель повинен діяти під час управління переданим йому майном із такою само старанністю і дбайливістю, з якою він діяв би щодо власного майна.

З урахуванням викладеного доцільнішим уявляється критерій притягнення довірчого управителя до відповідальності, закріплений законодавством Республіки Молдова: «старанність, що проявляється у власних угодах» (ст. 1056 ЦК РМ).

Оцінюючи дії управителя, доцільно керуватися критеріями, запропонованими Р.А. Майдаником, який пропонує вважати, що турботливість була «належною», якщо управитель під час здійснення угод із переданим йому майном не переслідував особистого інтересу (не одержав особистої вигоди від дій, що призвели збитки), був належним чином інформований щодо проблеми, яку намагався вирішити, провів «розумний збір інформації перед прийняттям рішення» та діяв сумлінно [12, с. 227].

Одним із ключових моментів довірчого управління майном є відокремлення переданого в управління майна від іншого майна установника управління та від майна довірчого управителя. Оскільки дане майно знаходиться в розпорядженні управителя, він відповідає за збереження цього майна та управляє ним, а установник управління зобов'язаний не втручатись у діяльність довірчого управителя, обов'язок відокремлювати майно та доходи, що виникають у результаті управління, як зазначалось, має нести саме довірчий управитель. Відповідно, за змішування власності довірчого управителя та установника управління також повинен відповідати саме довірчий управитель. Таке положення прямо закріплене законодавством Республіки Молдова. Так, згідно із ч. 3 ст. 1056 ЦК РМ довірчий управитель відповідає перед установником управління за незручності, втрати та збитки, заподіяні внаслідок змішення власності двох осіб.

Уявляється доцільним доповнення російського й українського законодавства вимогою аналогічного змісту. Допущення змішування власності установника

управління й довірчого управителя явно суперечить інтересам установника управління, відповідно, довірчий управитель повинен нести за це відповідальність. Крім того, встановити відповідальність довірчого управителя безпосередньо за невиконання обов'язку з відокремлення майна набагато ефективніше, ніж згодом доводити, що було порушено критерій «належної турботливості» щодо інтересів установника управління (вигодонабувача).

Ще одним способом забезпечення інтересів установника управління є передбачена російським законодавством можливість установа в договорі довірчого управління вимоги про надання довірчим управителем застави в забезпечення відшкодування збитків, які можуть бути заподіяні установнику управління або вигодонабувачеві нена належним виконанням договору довірчого управління (ч. 4 ст. 1022 ЦК РФ).

З урахуванням того факту, що установник управління несе ризик втратити майно й не одержати будь-якого відшкодування внаслідок відсутності в довірчого управителя майна, уявляється доцільним встановити дану вимогу імперативно для випадків, коли майно, що передається в управління, використовуватиметься у підприємницькій діяльності. Такий підхід певною мірою забезпечить інтереси установника управління та гарантує професіоналізм довірчого управителя.

Висновки з дослідження й перспективи подальших розробок у цьому напрямі. Порівняльний аналіз правового регулювання відповідальності сторін у договорі довірчого управління майном виявляє доцільність врахування законодавцем України позитивного досвіду Республіки Молдова під час вирішення питань про критерій відповідальності довірчого управителя (старанність, що проявляється у власних угодах), а також під час закріплення відповідальності довірчого управителя за збитки, заподіяні внаслідок змішування переданого в управління майна з майном довірчого управителя. Досвід російського законодавця є корисним у вирішенні питання про надання довірчим управителем застави в забезпечення відшкодування збитків, які можуть бути заподіяні установнику управління або вигодонабувачеві нена належним виконанням договору довірчого управління.

Література

1. Петелин Д.В. Ответственность сторон по договору доверительного управления имуществом / Д.В. Петелин // Юрист. – 2004. – № 12. – С. 20–23.
2. Брагинский М.И. Договорное право. – Кн. 3: Договоры о выполнении работ и оказании услуг / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – [3-е изд., стереотип.]. – М. : Статут, 2003. – 1034 с.
3. Грибанов В.П. Ответственность за нарушение гражданских прав и обязанностей / В.П. Грибанов. – М. : Юридическая литература, 1973. – 239 с.
4. Гражданское право : учебник : в 3 т. / Отв. ред. А.Н. Гуев. – М. : Инфра-М, 2004. – Т. 2. – 513 с.
5. Гражданское право : учебник : в 3 т. / Под ред. С.П. Гришаева. – М. : Юрист, 2000. – Т. 2. – 423 с.
6. Булыгин М.М. Договор доверительного управления имуществом в российском и зарубежном праве : монография / М.М. Булыгин ; под ред. Н.М. Коршунова. – М. : ЮНИТИ ; Закон и право, 2006. – 95 с.
7. Пьяных Е.С. Ответственность за нарушение договора доверительного управления имуществом / Е.С. Пьяных // Юрист. – 2002. – № 10. – С. 19–20.
8. Михеева Л.Ю. Доверительное управление имуществом / Л.Ю. Михеева. – М. : Юрист, 2006. – 447 с.
9. Курпас Ю.В. Становлення та розвиток інституту управління майном в Україні : дис. канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ю.В. Курпас. – К., 2004. – 225 с.
10. Турышев П.В. Ответственность доверительного управляющего / П.В. Турышев // Финансовая Россия. – 1998. – № 22. – С. 7–11.

11. Гражданское право : учебник : в 2 т. / Под ред. В.В. Залесского. – Т. 2: Обязательственное право. – М. : Норма, 2004. – 736 с.
12. Майданик Р.А. Проблемы доверчих відносин в цивільному праві / Р.А. Майданик. – К. : Київський університет, 2002. – 502 с.

Анотація

Некіт К. Г. Методологічні засади вдосконалення правового регулювання відповідальності довірчого управителя за договором довірчого управління майном. – Стаття.

Статтю присвячено визначенню методологічних засад вдосконалення правового регулювання відповідальності довірчого управителя за договором довірчого управління майном. Проведено порівняльний аналіз законодавства України, Республіки Молдова та Російської Федерації щодо питання відповідальності довірчого управителя, запропоновано шляхи вдосконалення українського законодавства щодо цього питання.

Ключові слова: довірче управління, відповідальність, управитель, порівняльний аналіз.

Аннотация

Некит Е. Г. Методологические основы совершенствования правового регулирования ответственности доверительного управляющего по договору доверительного управления имуществом. – Статья.

Статья посвящена определению методологических основ совершенствования правового регулирования ответственности доверительного управляющего по договору доверительного управления имуществом. Проведен сравнительный анализ законодательства Украины, Республики Молдова и Российской Федерации по вопросу ответственности доверительного управителя, предложены пути совершенствования украинского законодательства по этому вопросу.

Ключевые слова: доверительное управление, ответственность, управляющий, сравнительный анализ.

Summary

Nekit K. G. Methodological bases of improvement of legal regulation of responsibility of the trustee in the property trust management agreement. – Article.

The article is devoted to definition of methodological bases of improvement of legal regulation of responsibility of the trustee in the property trust management agreement. The comparative analysis of the legislation of Ukraine, the Republic of Moldova and the Russian Federation concerning responsibility of the trustee is carried out, ways of improvement of the Ukrainian legislation are offered.

Key words: trust management agreement, responsibility, trustee, comparative analysis.